

Dr Józef Kossecki

Emerytowany docent Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

CELE I METODY BADANIA PRZESZŁOŚCI W RÓŻNYCH SYSTEMACH STEROWANIA SPOŁECZNEGO

1. Pojęcie systemu sterowania społecznego

Proces sterowania społecznego to wywieranie celowego wpływu na społeczeństwo. Biorąc pod uwagę, że każdy proces sterowania określamy podając jego obiekt, cel i metodę, możemy stwierdzić, że obiektem procesu sterowania społecznego są ludzie, celem stan społeczeństwa i jego otoczenia, który ma być osiągnięty w wyniku procesu sterowania, zaś metodą oddziaływanie na ludzi za pomocą odpowiednich bodźców.

Przez **system sterowania społecznego** rozumiemy zorganizowany zbiór procesów sterowania ludzkimi działaniami funkcjonujący w danym społeczeństwie jako całości lub w jego części – np. w poszczególnych instytucjach¹.

Normy społeczne są w socjocybernetyce rozumiane jako reaktywności społeczeństwa jako nadsystemu, zaś związane z nimi **bodźce motywacyjne** dzielimy na sześć zasadniczych typów: **poznawcze, ideologiczne, etyczne, prawne, ekonomiczne i witalne**². Podział ten wynika z zastosowania ścisłych socjocybernetycznych kryteriów klasyfikacyjnych, których w tym miejscu omawiać nie będziemy.

W każdym społeczeństwie występują różne rodzaje bodźców, niektóre z nich mogą jednak dominować. W zależności od typu bodźców motywacyjnych dominujących w poszczególnych **systemach sterowania społecznego** dzielimy je na³:

**systemy o dominujących bodźcach poznawczych,
systemy o dominujących bodźcach ideologicznych,
systemy o dominujących bodźcach etycznych,
systemy o dominujących bodźcach prawnych,**

¹ Por. J. Kossecki, *Metacybernetyka*, Kielce – Warszawa 2005, s. 72.

² Por. J. Kossecki, *Cybernetyczna analiza systemów i procesów społecznych*, Kielce 1996, s. 108.

³ Por. J. Kossecki, *Tajniki sterowania ludźmi*, Warszawa 1984, s. 255.

**systemy o dominujących bodźcach ekonomicznych,
systemy o dominujących bodźcach witalnych.**

Skuteczność, a zwłaszcza trwałość systemu sterowania społecznego w dłuższym okresie czasu, wymaga aby:

- 1) rodzaj bodźców w nim dominujących był dostosowany do typu norm i związanych z nimi motywacji, które w danym społeczeństwie dominują,
- 2) cele systemu sterowania społecznego były zgodne z motywacjami dominującymi w danym społeczeństwie.

Działanie społeczeństwa poprzedzają dwa rodzaje procesów informacyjnych:

1. **proces poznawczy**, którego celem jest zdobycie i zarejestrowanie informacji niezbędnych do podjęcia decyzji, które mogą dotyczyć: a) przeszłości – nazwiemy je *procesami poznawczymi retrospektywnymi*, b) przyszłości – nazwiemy je *procesami poznawczymi prospektywnymi*;

2. **proces decyzyjny**, którego celem jest dokonanie wyboru w oparciu o wyniki procesu poznawczego i spowodowanie działań.

W dalszym ciągu zajmiemy się *procesami poznawczymi retrospektywnymi* w różnych systemach sterowania społecznego.

2. Cele badania przeszłości w różnych systemach sterowania społecznego

Badanie przeszłości w ramach *procesów poznawczych retrospektywnych* ma cele zależne od rodzaju *systemu sterowania społecznego*, w którego ramach funkcjonuje. Chodzi w nim o zdobycie i zarejestrowanie informacji istotnych dla tych procesów (inaczej mówiąc posiadających *wartość sterowniczą*), nie zaś byle jakich informacji.

W **systemach o dominujących bodźcach poznawczych** celem badania przeszłości jest zdobycie prawdziwych informacji o niej, przy czym *prawdziwość informacji* jest rozumiana jako ich zgodność z rzeczywistością - rozumianą jako stan świata (systemu i jego otoczenia), który istnieje niezależnie od tego, czy i jak dany system go poznaje i ocenia (w związku z tym dla określenia tego stanu używa się też często terminu *obiektywna rzeczywistość*)⁴ - *falszywość* zaś jako niezgodność z nią⁵. Po raz pierwszy w znanej nam historii tego rodzaju system zaczął funkcjonować w starożytnej Grecji w Atenach.

W **systemach o dominujących bodźcach ideologicznych** celem badania przeszłości jest zdobycie informacji zgodnych z obowiązującą i społecznie

⁴ Arystoteles określał *prawdę* jako zgodność treści sądu z rzeczywistym stanem rzeczy. Por. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, tom. I, Warszawa 1959, s. 138- 154.

⁵ Por. J. Kossecki, *Metacybernetyka*, wyd. cyt. s. 95.

uznawaną *ideologią*⁶. Tego rodzaju system funkcjonował w Polsce w okresie stalinowskim, rzutując nie tylko na historię polityczną i gospodarczą, ale również na historię filozofii. Charakterystycznym przykładem może tu być krytyka najwybitniejszego polskiego historyka filozofii Władysława Tatarkiewicza, przeprowadzona przez Tadeusza Krońskiego, który stwierdził:

"W rzeczywistości rozwój (filozofii) posiada dwa okresy: do Marksa i od Marksa. (...) Niezrozumienie przełomowego charakteru filozofii marksistowskiej pociąga za sobą nieuchronne wykrzywienie całego rozwoju filozofii. (...) Każdy historyk filozofii jest (...) filozofem - materialistą lub idealistą. A więc: albo, wychodząc dziś z przesłanek materializmu dialektycznego, daje nam taką wizję przeszłości, która odpowiada prawdzie, albo wychodząc z pozycji idealistycznych daje wizję fałszywą"⁷.

W systemach o dominujących bodźcach etycznych celem badania przeszłości jest zdobycie informacji zgodnych z uznawanymi i funkcjonującymi w społeczeństwie normami etycznymi. Prowadzi to łatwo do „czarno białego” obrazu historii. Jako przykład może tu służyć twórczość niektórych współczesnych historyków polskich, którzy starają się historię PRL przedstawiać w taki sposób, by bohaterowie „Solidarności” i demokratycznej opozycji występowali jako autorytety moralne, zaś każda publikacja zawierająca informacje niezgodne z tym obrazem jest ostro piętnowana – czego przykłady mieliśmy po publikacjach dotyczących biografii Lecha Wałęsy, jak również historii „Tygodnika Powszechnego”, które odbiegały od dominującego stereotypu.

W systemach o dominujących bodźcach prawnych celem badania przeszłości jest zdobycie informacji istotnych z punktu widzenia obowiązującego prawa. Jako przykład funkcjonowania takiego systemu w ramach określonej instytucji, można tu wskazać działalność wyspecjalizowanych pionów polskiego Instytutu Pamięci Narodowej, które zajmują się badaniem najnowszej historii Polski, w celu znalezienia informacji ważnych dla ewentualnych procesów zbrodniarzy hitlerowskich lub komunistycznych, a także dla procesów lustracyjnych.

W systemach o dominujących bodźcach ekonomicznych celem badania przeszłości jest zdobycie informacji, które mogą przysporzyć zysku. Przykładem mogą tu służyć redakcje popularnych gazet, które dla swych działów historycznych poszukują sensacyjnych informacji z przeszłości, mogących się przyczynić do zwiększenia kręgu czytelników.

W systemach o dominujących bodźcach witalnych celem badania przeszłości jest zdobycie informacji istotnych dla bezpieczeństwa i zdrowia społecznego. Przykładem mogą tu być ostatnie informacje historyczne

⁶ Przez **ideologię** rozumiemy w socjocybernetyce zbiór norm wytyczających zasadnicze cele działalności społeczeństwa jako układu zorganizowanego. Por. J. Kossecki, *Cybernetyka społeczna*, Warszawa 1981, s. 97.

⁷ T. Kroński, *Historia filozofii Władysława Tatarkiewicza*, "Myśl Filozoficzna" nr 4, 1952, s. 270-271.

dotyczące katastrofy elektrowni atomowej w Czarnobylu, które odnajduje się obecnie w związku z analogiczną katastrofą w Japonii.

3. Metody badania przeszłości w różnych systemach sterowania społecznego

Charakter systemu sterowania społecznego wywiera wpływ również na metody badania przeszłości w ramach retrospektywnych procesów poznawczych.

W **systemach o dominujących bodźcach poznawczych** metody badania przeszłości i oceny prawdziwości lub fałszywości wszelkich informacji - w tym również historycznych - polegają na konfrontacji tych informacji z obiektywną rzeczywistością, rozumianą w sposób opisany w poprzednim rozdziale.

W **systemach o dominujących bodźcach ideologicznych** metody badania przeszłości polegają na porównywaniu informacji historycznych z uznawaną ideologią. O ile normy poznawcze określają to co jest w rzeczywistości, to normy ideologiczne określają to co być powinno zgodnie z określoną ideologią, nic więc dziwnego, że w systemie sterowania społecznego o dominujących bodźcach ideologicznych mamy do czynienia z naginaniem rzeczywistości – w tym również historycznej - do ideologii, nie zaś dostosowywaniem ideologii do rzeczywistości. Inaczej mówiąc - jeżeli informacja o przeszłości jest zgodna z odpowiednimi normami ideologicznymi jest uznawana za prawdziwą, gdy zaś nie jest z nią zgodna jest uznawana za fałszywą i najczęściej zostaje przemilczana. W tym systemie *pojęcie prawdy* jest zastępowane przez **stereotyp**, który jest **syntezą pojęcia prawdziwości i poprawności ideologicznej**, przy czym decydujące znaczenie ma ta druga część. Do interpretacji ideologii są uprawnione odpowiednie osobowe lub instytucjonalne autorytety ideologiczne. W związku z tym, *metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji* w tym systemie sterowania, polegają na ich porównywaniu z odpowiednimi normami ideologicznymi, zależą też od ideologicznego autorytetu źródła informacji - np. w okresie stalinowskim najwyższymi autorytetami były takie osoby jak K. Marks, F. Engels, W.I. Lenin i J.W. Stalin⁸.

W **systemach o dominujących bodźcach etycznych** metody badania przeszłości polegają na selekcji informacji opartej na ocenie etycznej. Dobór informacji historycznych, których się szuka i upowszechnia, jest tu ograniczony normami etycznymi (np. istnieje cenzura obyczajowa). Istotą społecznych procesów przetwarzania i rozpowszechniania informacji jest w tym systemie ich wychowawczo-moralne oddziaływanie na społeczeństwo. W społecznych procesach informacyjnych preferowane są więc te informacje, które oddziałują

⁸ Por. J. Kossecki, *Metacybernetyka*, wyd. cyt., s. 97-98.

na ludzi wychowawczo z punktu widzenia norm etycznych. W związku z tym, metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji – a w szczególności informacji historycznych - w tym systemie sterowania, polegają na ich porównywaniu z odpowiednimi normami etycznymi, zależą też od etycznego autorytetu źródła informacji (np. dla wyznawców religii katolickiej najwyższym autorytetem w sprawach moralnych jest papież), w wypadku zaś innych źródeł, które nie mają odpowiedniego autorytetu, decydujące znaczenie ma ocena ich poziomu moralnego. Tego rodzaju system badania przeszłości jest obecnie w Polsce preferowany przez wielu historyków, którzy okres historii PRL oceniają negatywnie, zaś historię III RP pozytywnie⁹.

W **systemach o dominujących bodźcach prawnych** metody badania przeszłości polegają na ich selekcji opartej na prawnej ocenie informacji historycznych. Podstawowym kryterium prawdy jest **prawomocność**; prawdziwość informacji oceniana jest przez pryzmat jej zgodności z normami prawnymi (prawem) i twierdzeniami głoszonymi przez urzędowe autorytety, w wypadku zaś gdy jest ona z nimi niezgodna oceniana jest jako fałszywa i najczęściej usuwana ze społecznego obiegu informacji. Tak rozumiane pojęcie *prawdy* można nazwać **prawdą formalną**. Kryteria prawdy, metody oceny prawdziwości lub fałszywości informacji - w szczególności dotyczących przeszłości - w tym systemie polegają na ich formalno-prawnej ocenie, dokonywanej przez powołane do tego autorytety urzędowe.

W tym systemie *pojęcie prawdy* jest zastępowane przez **stereotyp**, który jest **syntezą pojęcia prawdziwości i prawomocności**, przy czym decydujące znaczenie ma ta druga część, oznacza to, że *prawda materialna* ustępuje przed *prawdą formalną*. Istotą społecznych procesów przetwarzania i rozpowszechniania informacji jest wdrażanie praworządności. W społecznych procesach informacyjnych preferowane są więc te informacje, które są prawnie doniosłe, zaś preferuje się źródła informacji, które mają odpowiednią rangę formalno-prawną. W związku z tym, metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji – zwłaszcza zaś informacji historycznych, w tym systemie sterowania, polegają na ich porównywaniu z odpowiednimi standardami, ustalonymi przez prawem określone instytucje i autorytety, zaś *subiektywne metody tego rodzaju oceny* zależą od prawnej pozycji źródła informacji (np. piastowanych stanowisk lub posiadanych tytułów naukowych). Jako przykład tego rodzaju systemu mogą służyć dość częste prawno sądowe ingerencje w społeczny obieg wyników prac niektórych historyków zaskarżanych ostatnio w Polsce dość często do sądów¹⁰.

W **systemach o dominujących bodźcach ekonomicznych** metody badania przeszłości polegają na ocenie efektów (przede wszystkim ekonomicznych) wykorzystania informacji historycznych uzyskanych w wyniku odnośnych badań.

⁹ Por. tamże, s. 102-103.

¹⁰ Por. tamże, s. 105-106.

W tym systemie *pojęcie prawdy* jest zastępowane przez **stereotyp**, który jest **syntezą pojęcia prawdziwości i efektywności (przede wszystkim ekonomicznej)**, przy czym decydujące znaczenie ma ta druga część. Oznacza to, że *prawda materialna* jest tu ważniejsza niż *prawda formalna*. Istotą społecznych procesów przetwarzania i rozpowszechniania informacji jest nauczanie ludzi zachowań rynkowych – dotyczy to również informacji historycznych. W społecznych procesach informacyjnych preferowane są więc te informacje, które są doniosłe dla gospodarki, oraz źródła, które takich informacji dostarczają. W związku z tym metody oceny prawdziwości (lub fałszywości) informacji – również historycznych - w tym systemie sterowania polegają na badaniu rezultatów ich zastosowań, może przy tym wchodzić w grę porównywanie informacji historycznych z twierdzeniami ekspertów o odpowiednim autorytecie, przy czym autorytet ten zależy od merytoryczno-ekonomicznych rezultatów ich działalności. Wielu przykładów stosowania tego rodzaju metod dostarczają nam uczelnie USA¹¹.

W **systemach o dominujących bodźcach witalnych** metody badania przeszłości polegają na ocenie informacji historycznych przez władze, które nie muszą się liczyć ani z prawem przez siebie stanowionym (w każdej chwili mogą je zresztą zmienić), ani tym bardziej z etyką, ideologią czy nawet ekonomią (gdy chcą mogą być rozrzutne). Obieg informacji jest tu podporządkowany wymogom posłuszeństwa wobec władzy i wymogom militarnym. Wszystkie rodzaje norm społecznych - w tym również etyka, prawo i prawda - a także wszystkie dziedziny życia są tu podporządkowane aktualnym nakazom władzy. Historia może być zmieniana w każdej chwili w zależności od aktualnych nakazów władzy. Przykładów funkcjonowania tego rodzaju metod dostarcza nam historia ZSRR w okresie gdy na czele partii i państwa stał J. Stalin, a potem N. Chruszczow¹².

4. Uwagi końcowe

Na zakończenie warto stwierdzić, że w rzeczywistości społecznej – zwłaszcza zaś we współczesnym świecie – trudno znaleźć przykłady czystych rodzajów wymienionych wyżej systemów sterowania społecznego. Można co najwyżej zaobserwować systemy dominujące w pewnych społeczeństwach lub ich częściach, zwłaszcza zaś poszczególnych instytucjach. Powyższe rozważania miały ułatwić zrozumienie pewnych zależności między celami i metodami badania przeszłości, a rodzajem systemu sterowania społecznego. Analogicznie jak np. w geologii minerały w czystej postaci spotyka się stosunkowo rzadko, dominują zaś skały, które są mieszankami różnych

¹¹ Por. tamże, s. 112-113.

¹² Por. tamże, s. 114-115.

minerałów, jednak bez mineralogii nie ma mowy o badaniu skał, którym zajmuje się petrografia.